

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Studijní program: Historické vědy

Studijní obor: České dějiny

Autoreferát (teze) disertační práce

Ondřej Švehelka

Na okraji vojenské společnosti

**Vojenští invalidé, zběhové a delikventi v císařsko-královské armádě za
sedmileté války**

On the Edge of the Military Society

**Military Invalids, Deserters and Delinquents in the Imperial-Royal Army in
the Seven Years' War**

Školitelka: doc. Mgr. Marie Šedivá Koldinská, Ph.D.

2017

Obsah

Úvod	3
Základní pojmy	3
Metodologie	4
Prameny.....	5
1. Vojenští invalidé	6
1.1. Hospodářská problematika – zaopatření invalidů	6
1.2. Využití vojenských invalidů – „mobilizace“ invalidů roku 1756	7
2. Vojenští zběhové	8
2.1. Trestání zběhů	8
2.2. Generální pardony	9
2.3. Seznamy zběhů.....	9
3. Vojenští delikventi	11
3.1. Individuální excesy	11
3.2. Mutilanti	12
Závěr.....	14
Výběr z pramenů a literatury.....	15

Úvod

Ve své disertaci se zabývám třemi kategoriemi vojenských osob tvořícími v rámci armádní masy jisté specifikum. Fenomén invalidů, zběhů a delikventů je bezpochyby příznačný pro všechna raně novověká evropská vojska v 18. století, a vlastně nejen pro ona, nicméně vzhledem k praktické absenci předchozího výzkumu na tomto poli v dosavadní české historiografii se císařsko-královská (tedy „naše“) armáda jeví jako ideální základna. To samé platí i o sedmileté válce (1756–1763) coby posledním velkým válečným konfliktem mocností Starého světa před Francouzskou revolucí, a tudíž i celého raně novověkého období. V rámci tohoto úvodu stanovím definici základních pojmů, s nimiž se v práci operuje, představím její metodologické založení a využití prameny, a poté se budu věnovat jednotlivým vybraným aspektům studované problematiky.

Základní pojmy

Vojenský invalida byl voják, který od určitého okamžiku (typicky zranění) přestal být schopen vykonávat plnohodnotnou vojenskou službu, protože mu bylo umožněno z ní odejít. Nicméně stále tvořil součást císařsko-královské armády a mohlo dojít k jeho povolání a pověření méně náročnými úkoly, například posádkovou a hlídkovou službou nebo výpomocí ve vojenských špitálech. Rozdíl oproti dnešku spočívá také v tom, že k zneschopnění vojáka mohlo mnohem častěji dojít i mimo válku, neboť v dané době byla vojenská služba doživotní, což mohlo například vést k fyzickému opotřebování, které vyústilo v nutnost přechodu v invalidní stav i bez utrpení nějaké okamžité tělesné újmy. Proto raději užívám adjektiva „vojenský“, namísto rozšířeného „válečný“.

Za **vojenského zběha** považuji vojáka, jenž bez povolení, vědomě a záměrně opustil svůj útvar či přidělenou pozici, a to navzdory svým služebním povinnostem a složené přísaze. Nečiním rozdíl mezi pojmy „zběh“ a „dezertér“, ale v dobovém kontextu je nutno rozlišovat mezi „zběhem“ (*Deserteur*) a „přeběhlíkem“ (*Überläufer*), který po zběhnutí dobrovolně vstoupil do nepřátelských služeb. Při tom zdůrazňuji onu *dobrovolnost*, neboť je dobře známo, že Prusové za sedmileté války násilně verbovali zajatce do svých řad – takové muže za přeběhlíky nelze považovat, i když jsem si vědom toho, že hranice zde může být velmi nejasná. Pokud jde o motivy ke zběhnutí, není třeba v nich hledat nic složitějšího: muselo jít především o strach, ať už ze smrti, doživotní služby či jen z neznámého, stesk po domově a

blízkých, tělesné i duševní vyčerpání z pochodů, boje a tuhé disciplíny, krácení nebo přímo nevyplácení mzdy, nedostatek zásob, jakési „vystřízlivění“ po naverbování a tak podobně.

A konečně **vojenským delikventem** rozumím vojáka dopustivšího se jiných prohřešků vůči vojenským řádům nežli dezerce (zběhové jsou také delikventi, nicméně natolik specifictí, že považuji za nutné je pojímat odděleně od ostatních), či přímo zločinů, zvláště noční potulky, obtěžování a okrádání civilistů, výtržností a tak dále. S touto kategorií úzce souvisí pojem vojenských excesů, tedy právě těchto páchaných přečinů, které znepríjemňovaly život obyvatelstvu a stávaly se předmětem agendy zemských úřadů. Rovněž sem řadím takzvané mutilanty, o nichž pojednám samostatně v pozdější části tohoto textu.

Ještě je vhodné se zmínit o dvou úřadech, s nimiž se v práci opakovaně setkáme, a sice o **reprezentaci a komoře**, nejvyšším zemském úřadu v Čechách, jehož ekvivalenty se vyskytovaly i v ostatních zemích západní části habsburské monarchie (včetně Moravy, kterou se též zabývám). Česká reprezentace vznikla roku 1749 po zrušení místodržitelství a do její kompetence spadaly i některé vojenské záležitosti jako zaopatření invalidů, pronásledování zběhů a vyšetřování excesů. Na konci sedmileté války z tohoto úřadu vzniklo české gubernium. Druhou klíčovou institucí představuje **generální vojenské velitelství v Čechách**, nejvyšší zemský vojenský orgán odpovídající za řízení vlastních v zemi se nacházejících armádních útvarů.

Metodologie

Celá práce se zakládá na preferenci archivních pramenů nad literaturou, což je dáno jak výše podotknutou absencí předchozího badatelského zájmu, tak mého odborného přesvědčení o autenticitě pramenů, o tom, že zachycují historickou skutečnost. Proto je mi nejbližší pozitivistický přístup s tím vědomím, že nelze vytvořit plně objektivní naraci, ale naopak se není možné vyhnout promítnutí svého osobního rukopisu do vytváření historického textu. Nepoložil jsem si žádnou ústřední otázku, která by sama mohla implikovat odpověď – nechal jsem se prameny vést, což vedlo k vytříbení předem rozmyšlené struktury práce až během výzkumu a psaní textu. Nutností se ukázala být selekce zkoumaných materiálů, jejichž celkové množství neumožňovalo jejich využití v plné míře v době stanovené k dokončení práce. (Neo)pozitivistickou metodu vnímám též jako obrannou reakci na dnešní postmoderní historiografii a její tíhnutí ke všeobecné relativizaci, kterou jako badatel, i jako člověk, nemohu přijmout. Tato metoda si tedy (narozdíl od svých klasických forem) neklade nárok na

stoprocentní objektivitu a nestrannost, ovšem plně se spoléhá na výpovědní hodnotu pramenů, které staví do centra historikovy práce.

Prameny

Velká část pramenů, ze kterých ve své disertační práci vycházím, spadá do oblasti úřední komunikace mezi výše zmíněnými orgány státní a vojenské správy. Například při spáchání excesu se poškození obyvatelé obrátili na reprezentaci a komoru, která se na základě jejich stížností snažila zjednat nápravu; avšak uvidíme, že to mohlo vést do ztracena, neboť generální vojenské velitelství s problémem nemohlo (anebo nechtělo) nic dělat. Z dalších pramenů je třeba zmínit zejména ty hromadné povahy – seznamy invalidů vhodných k posádkové službě, a konsignace zběhů pro konkrétní měsíce a roky války. Užitečnými se ukázaly být rovněž pomocné knihy neboli elenchy, rozdělené podle jednotlivých registraturních období (v našem případě jde o období 1756–1762; není vůbec výjimkou zde narazit na dokumenty starší či mladší, pakliže tématicky spadají pod záležitost pojednávanou daným spisem), a v jejich rámci abecedně podle písmen označujících jednotlivé kategorie agendy (D – zběhové, E – excesy, F – invalidé). Tyto rubriky se pak dělí do čísel a podčísel, přičemž elench obsahuje i stručné popisy toho, co se skrývá pod takto vzniklými signaturami. Protože velká část dnešního fondu *České gubernium – militare* 1. oddělení Národního archivu v Praze, který tyto písemnosti zahrnuje, byla v 19. století poněkud nesystematicky skartována, můžeme s pomocí elenchů svým způsobem zkoumat již neexistující prameny, alespoň v základních konturách.

Rovněž jsem věnoval pozornost pramenům z působnosti moravské reprezentace a komory (Moravský zemský archiv, fond *Gubernium*), což umožnilo rozšířit působnost disertace v zásadě na celé území českých zemí. Tyto písemnosti jsou řazeny podle obdobného klíče jako v Praze (avšak neměl jsem k dispozici pomocné knihy). Vzhledem k časovým limitům jsem brněnské prameny využil především k zacelení mezer vzniklých při výzkumu dokumentů české reprezentace a komory, ať už jde o další údaje o péči o invalidy, stíhání zběhů nebo o velmi zajímavé výsledky mutilantů. V každém případě mohu prohlásit, že téma poskytuje více než dost prostoru pro případné další zájemce, kteří k němu mohou přistoupit i jiným způsobem.

1. Vojenští invalidé

1.1. Hospodářská problematika – zaopatření invalidů

Poté, co byl voják propuštěn z aktivní služby do invalidního stavu, se mohl ubytovat v invalidovně – tato zařízení se nacházela v každé části habsburského soustátí a měli se v nich ubytovávat invalidé ze stanovených zemí: Vídeň (rakouské země a říše), Praha (české země), Pešť (Uhry) a Limburg (Rakouské Nizozemí). Chovanci invalidoven měli zdarma ubytování, stravu (chléb) a zajištění světla a tepla. Výstavba pražské invalidovny probíhala v letech 1731–1737 a dokončena byla jen jedna devítina původního projektu, který předpokládal vznik rozsáhlého komplexu schopného pojmout až čtyři tisíce invalidů. Avšak realizace takovéhoho ambiciózního cíle přesahovala možnosti nadace, založené generálem hrabětem Petrem Strozim, která výstavbu zabezpečovala.

Druhou možností novopečenému invalidovi skýtalo odebrání se do svého rodiště, kde pobíral finanční zaopatření o denní výši čtyř krejcarů, za jejichž vyplácení nesli odpovědnost místní hospodářští (vrchnostenští) úředníci, kteří nad ním zároveň vykonávali dohled. Pokud invalida zemřel, měl úředník povinnost nahlásit tuto skutečnost do čtyř (v některých pramenech se uvádí do šesti) týdnů, jinak mu hrozila pokuta devět zlatých za osobu, za jejíž výběr zodpovídal hejtman. V obou případech měl invalida možnost věnovat se činnosti, kterou by si přivydělal – samozřejmě poctivě, žebrota byla zakázána.

Přesto, jak už bylo řečeno na začátku, zůstával vojenský invalida nadále příslušníkem císařsko-královské armády, podléhal jejím předpisům a nebyl tedy poddaným vrchnosti, ač ta na něj prostřednictvím svých úředníků dohlížela, pobýval-li mimo invalidovnu. Invalidovi jdoucím na venkov byl také vyhotoven jakýsi „průkaz“ dokládající jeho nárok na zaopatření a zároveň stanovující jeho práva a povinnosti: „[...] aby se [...] přes noc nezdržoval mimo svůj příbytek, bez svolení císařsko-královské reprezentace a komory odtamtud nebyl vypovězen, ani se neoženil, aby se mu v případě nemoci dostalo patřičného ošetření, aby nechodil žebrot, ani se nedopouštěl jiných excesů, nýbrž aby usiloval o prospěšný a ctnostný způsob života, a pokud mu to síly dovolí, aby si prací rukama vedle své vyměřené gáže (pro kterou není povinen vykonávat žádné zvláštní služby) přivydělával něco na svůj oděv a lepší obživu [...]“

1.2. Využití vojenských invalidů – „mobilizace“ invalidů roku 1756

Vojenští invalidé pobývající mimo invalidovnu a pobírající čtyři krejčary denního zaopatření byli občas vyzváni, aby se dostavili k mustruňku, jinak řečeno k přehlídce či prohlídce. Tímto způsobem se ověřovala jejich disciplinovanost a řádné chování, neboť se nacházeli pod menší kontrolou než jejich souputníci z invalidovny. Jeden takový mustruňk proběhl v létě roku 1756, tedy v době zhoršující se mezinárodní situace a probíhajících válečných příprav, kdy císařsko-královská armáda musela přemýšlet o způsobu využití svých lidských zdrojů, invalidy nevyjímaje. Napřed došlo ke stanovení mustrovních míst v jednotlivých krajích, kam se měli invalidé z jejich okolí v konkrétní den dostavit (přesněji řečeno již předcházející večer). Ti, kteří by nepřišli a / nebo nepředložili osvědčení o vykonané velikonoční zповědi, jakýsi písemný doklad jejich způsobně vedeného života, se vystavovali riziku odnětí zaopatření.

Na mustruňky pak v srpnu téhož roku navázala jakási „mobilizace“ invalidů – těm, kteří během nich byli shledáni schopnými posádkové služby, bylo nařízeno, aby se co nejrychleji dostavili do pražské invalidovny, kde měli být k dispozici pro případné úkoly; zároveň jim od 1. září 1756 zanikl nárok na zaopatření, neboť se o ně nadále starala ona instituce. Na soupisech invalidů, vzniklých k tomuto účelu, se nacházejí jejich jména, panství, na nichž dosud přebývali, pluky, ve kterých sloužili během svých aktivních let a potvrzení způsobilosti k posádkové službě (u všech se zde nachází číslo jedna – jde tedy spíše o formalitu a pomůcku pro sčítání. Seznamy pro tuto první fázi „mobilizace“ obsahují celkem 352 invalidů z 207 panství a 97 pluků. První proto, že ještě v srpnu přišel z Vídně příkaz, že navzdory již shromážděným invalidům jich má být posbíráno ještě více, a tito muži se mají „ve vši svižnosti“ dostavit do pražské invalidovny. Celkem šlo o 560 invalidů z 264 panství a 95 pluků.

Z výše uvedených počtů vyplývá, že nařízenou „mobilizací“ invalidů v létě 1756 císařsko-královská armáda hodlala získat něco přes 900 posádkové služby schopných invalidů, kteří žili v Čechách.

2. Vojenští zběhové

2.1. Trestání zběhů

Zběhnutí z vojska bylo v první řadě zločinem: zradou na panovníci, přísaze, nadřízených i spolubojovnících, a proto k němu jako k těžkému zločinu bylo nutno přistupovat. Až do roku 1749 byla dezerce trestána smrtí, což zrušil patent z 26. května 1749 (alespoň jsem nenalezl žádný starší, který by v sobě toto ustanovení zahrnoval). V jeho české verzi své rozhodnutí nechala Marie Terezie vyjádřit takto: „Tak jsme my se následovně milostivě rozmyslily, že budoucně, až my se zase jinak rozmyslíme, žádného od našich obyvatelův zemských dostaveného odběhlce našeho císařského královského lidu válečného na hrdle trestati, ale ten trest v nějaké časné odsouzení k obecné práci při pevnostech změnit chceme.“ Samozřejmě si nelze dělat iluze o tom, že byl tento příkaz vždy bezvýhradně dodržován, o čemž ostatně svědčí i jeden zápis v *Letopisu* Františka Václava Felíře: „Dne 2. januarii neb ledna [1756] byli 3 vojáci od regimentu Wallis pražského osazení z kasarmen z jich stokhausu za Oujezdskou bránu vyvedeni a jeden jako deserter byl oběšen.“ Tyto meziválečné patenty stanovily praxi, jaká platila i za sedmileté války, a my je musíme brát jako oficiální a obecnou vůli nejvyšších míst, ale nedá mnoho práce si představit, že ve víru válečných událostí a na bojištích za hranicemi habsburské monarchie se jimi důstojníci nemuseli cítit vázání a sáhli k exemplárním sankcím vůči vojenským zběhům.

Roku 1750 došlo ke konkretizaci nových trestů, v minulém patentu dosud nestanovených: šlo o deset let nucených prací v Temešváru a Petrovaradinu, ovšem pokud by zběh kladl odpor nebo dokonce někoho zabil, mělo se s ním nakládat jako s vrahem, tedy soudit jej dle hrdelního práva. Forma tohoto potrestání se pak v zásadě neměnila, nicméně za sedmileté války byli někteří zběhové posíláni do Chebu, případně i jiných měst (například Olomouce), kde se vyskytla potřeba pracovní síly pro opravy tamního opevnění. Dezertérům také hrozila konfiskace majetku, ztráta městského práva a dědických nároků, kteréžto tresty se původně vztahovaly na emigranty, ale došlo k jejich rozšíření i na zběhy; tyto dvě kategorie jsou v patentech často pojednávány současně.

Ještě je třeba dodat, že za zběhy byli považováni rovněž všichni vojáci, kteří byli přistiženi bez doprovodu důstojníka nebo bez vojenského pasu (propustky) mimo vojsko, pevnost, přidělené ubytování nebo svůj útvar. Takoví muži měli být, stejně jako zběhové, zadrženi a dopraveni k nejbližšímu vojenskému velitelství.

2.2. Generální pardony

Že ke zběhům nelze přistupovat pouze restriktivně, si Marie Terezie i její spolupracovníci bezpochyby dobře uvědomovali. A tak mají čas od času vydávané patenty, označované jako generální pardony, svůj morálně-reprezentativní (výraz dobré vůle a shovívavosti panovnice) i prakticko-pragmatický (nelze zbytečně plýtvat lidskými silami) rozměr. Zcela vzorový generální pardon z června 1759 zaručil milost pro všechny vojenské zběhy, kteří se do šesti týdnů od jeho vydání vrátí ke svým plukům, přičemž je důstojníci měli bez překážek přijmout a dohlédnout na to, aby za své provinění nebyli ostrakizováni. Generální pardony tedy nezprošťovaly zběhy vojenské služby, pouze jim zaručovaly návrat do stavu před dezercí, a stejně tak varovaly všechny ty, kdo neuposlechnou, že se na ně nadále vztahují platné tresty. Ostatní generální pardony většinou stojí na stejných zásadách, liší se zejména délka lhůty pro návrat k útvaru.

Na počátku sedmileté války bylo také zběhům, uprchlým před 1. únorem 1757, slibováno propuštění z armády po skončení konfliktu, čehož se ale s největší pravděpodobností dožil jen nepatrný zlomek z nich, pokud vůbec někdo (je známo, že jen velmi málo vojáků, kteří sloužili v armádách vstoupivších do tohoto konfliktu roku 1756, přežilo celou válku, což platí nejen o mužstvu, ale i o důstojnících). V roce 1757 došlo také ke stanovení pravidla beztrestnosti pro vojáky císařsko-královské armády, kteří byli násilně zverbováni do pruského vojska, pokud opět nastoupí službu u svých bývalých útvarů – nešlo je jednoduše odsoudit jako přeběhlíky, i když hranice mezi zběhem, přeběhlíkem a násilně zverbovaným zajatcem se zde může oprávněně jevit jako nečitelná.

2.3. Seznamy zběhů

Konsignace zběhů vypracovávala reprezentace a komora na základě údajů od dvorské válečné rady, a ta je získávala přímo od vojenských velitelství a pluků, které zjišťovaly (například při pravidelných nástupech) úbytek svých početních stavů v důsledku dezerce. Panoval zde základní předpoklad, že zběh se dříve či později vrátí do svého rodiště, kde se nachází jemu známé prostředí a lidé, a tudíž se tu snáze domůže pomoci než kdekoli jinde, zvláště v cizině, kde přinejmenším narazí na jazykovou bariéru. A tak byly seznamy dále zasílány do krajů, které měly zajistit prohledání příslušných míst, kde by se mohli dezertéři vynacházet.

Seznamy české reprezentace proto téměř výhradně obsahují zběhy z Čech a uvádí se v nich jejich jména, hodnosti, pluky, z nichž zběhli, země původu a názvy rodných obcí.

Dochované konsignace zahrnují téměř celé trvání sedmileté války, konkrétně období od listopadu 1757 do února 1763 – chybí tedy první rok a také dva měsíce (říjen a prosinec) roku 1761. Nalezneme v nich celkově 5 696 jmen: za předpokladu, že množství vojenských zběhů v chybějících obdobích bylo relativně setrvalé, se podle mého názoru lze domnívat, že celkový počet českých (to jest pocházejících z Království českého v užším slova smyslu, z Čech; nikoli etnicky či jazykově) dezertérů za sedmileté války se mohl pohybovat někde okolo sedmi až sedmi a půl tisíce mužů.

3. Vojenští delikventi

3.1. Individuální excesy

Za sedmileté války, hlavně v době zimování vojska, byla Praha svědkyní deliktů, jichž se dopouštěli vojáci samostatně v noci, a které obtěžovaly místní obyvatele. Ti si stěžovali reprezentaci a ta zase velitelství, ale soudě podle toho, že se stížnosti opakují a není na ně od velitelství žádná, nanejvýš pak vyhýbavá odpověď (nelze nikoho potrestat, když nevíme, kdo se excesu dopustil, případně máme málo poddůstojníků, kteří by mužstvo uhlídali), mýjela se protiopatření, můžeme-li o nich vůbec mluvit, účinkem.

Za všechny excesy zde uvedu příklady tří, které se odehrály během zimy na přelomu let 1757 a 1758: 5. prosince 1757 se kolem šesté hodiny jeden úředník reprezentace, kancelista jménem Heimpacher, vracel domů, když jej v Celetné ulici napadli dva řadoví vojáci, kteří mu chtěli odejmout kabát. Bránil se, přičemž mu byl stržen klobouk a poté útočníci prchli; že šlo o vojáky, rozpoznal z toho, že jeden z nich měl u sebe granátnickou šavli. Mnohem hůře dopadl majitel Svatováclavských lázní Fitzgeben, jehož 14. prosince přepadli jiní dva neznámí vojáci a odňali mu stříbrný kord a přemovaný klobouk. Když poté dospěl do okolí Zderazi, napadlo jej dalších šest mužů, kteří ho bili šavlemi a okradli o zbývající peníze, po čemž byl jimi ještě chvíli pronásledován. A konečně 24. ledna 1758 šel jiný kancelista jménem Hron s dokumentem za hrabětem Pachtou, prezidentem reprezentace, a když se za soumraku nacházel mezi sídlem křížovníků a jezuitů (tedy asi na dnešním Křížovnickém náměstí, nebo stejnojmenné ulici), obtěžoval jej jeden voják, jenž od něj vyžadoval peníze, a když byl odmítnut, zahrnul jej nadávkami. Pak se vzdálil, aby vzápětí opět přiběhl a popadl Hrona za kabát, úředník se však bránil, a tak útočník svou snahu vzdal a definitivně odešel.

Takovýchto nočních excesů se nedopouštěli jen vojáci, kteří navzdory zákazu vycházení po večerce opouštěli ubikace, ale i řádné noční hlídky: 4. srpna 1757 byl při návratu z práce zastaven novoměstský soudní písař Cubetius a ač se představil jako úřední osoba, došlo k jeho zadržení a nepropuštění celý další den. Podobný případ se odehrál 21. prosince téhož roku ve čtvrt na deset večer na Valdštejnském náměstí, kde byl zadržen jistý Jan Pavlíček, sekretář hraběte z Fürstenbergu. I v těchto případech reprezentace opakovaně vyzývala velitelství, aby hlídkám nařídilo neobtěžovat úřední osoby a služebníky v livrejích, ale patrně opět bez většího úspěchu. Na druhou stranu to vypadá, že u těchto incidentů nedocházelo k potyčkám či loupežím, spíše šlo o „pouhé“ obtěžování obyvatel vojáky, kteří tentokrát brali své povinnosti až příliš vážně, anebo chtěli prostě dát najevo svou autoritu.

Své si vytrpěl také akcesista Jan Václav Beck, stěžující si reprezentaci v průběhu let 1753–1758 na vojáky z újezdských kasáren, sousedících s jeho pozemkem, kteří jej soustavně znečišťovali házením lejna a smetí, a dokonce se na něj vloupávali a odnášeli odtamtud ovoce. Beck se nakonec obrátil na polního maršála Ariostiho, jenž mu slíbil zákaz znečišťování jeho zahrady, nicméně odmítl zajistit její úklid. Ovšem stěžovatel sám, vzhledem k neustálé rotaci vojáků v kasárnách, pochyboval o účinnosti tohoto zákazu. Navíc, vojáci z újezdských kasáren neznečišťovali jen Beckův pozemek, nýbrž celé jejich okolí, jak dokládá příkaz reprezentace a komory komisi pro přádelny z července 1757, aby tato prostřednictvím vězňů pracujících v přádelně poblíž kasáren odstranila nahromaděné výkaly a zamezila tak vzniku nákazy.

3.2. Mutilanti

Mutilanti představovali zvláštní kategorii vojenských delikventů. Šlo o vojáky, popřípadě rekruty, kteří si způsobili zranění různého druhu (například poranění hlavy, lámání kostí, časté bylo trhání předních zubů) s cílem vyhnout se vojenské službě. Na základě reskriptu Marie Terezie z 16. června 1753 a následně vydaného patentu bylo nařízeno, aby byli mutilanti trestáni veřejným vystavením v místě činu a poté odsouzeni na deset let pevnostních prací v Petrovaradině.

Šlo tedy o trest obdobný jako v případě zběhů, a podobně jako u nich i zde docházelo v praxi během sedmileté války ke změnám – reskript z 18. července 1761 stanoví možnost brát je do služby coby proviantní nebo dělostřelecké pomocníky (v tom spatřuji také důsledek válečného vyčerpání habsburské monarchie, která v pozdní fázi konfliktu hledala levné lidské zdroje), nicméně přednost se měla dávat těm dělostřeleckým, neboť tato služba byla bezesporu náročnější a nebezpečnější, a tudíž představovala vhodnější formu trestu. Avšak polní dělostřelectvo se zdráhalo tyto lidi přijímat, čemuž jako precedent posloužil případ mutilanta Václava Svobody z Rakovnického kraje, který si ve snaze vyvarovat se vojenské služby usekl dva články ukazováku pravé ruky (čímž pozbyl schopnost efektivně ovládat palnou zbraň). Odeslali jej proto k dělostřeleckému kapitánu Kameníčkovi, který ho však odmítl s tím, že má rozkaz až do odvolání neverbovat nikoho dalšího, neboť stavy polního dělostřelectva i jeho pomocníků jsou kompletní. Kromě toho si lze také dobře představit nechť dělostřelců, příslušníků nejelitnější složky císařsko-královské armády, brát k sobě, byť jako druhořadé asistenty, tyto nespolehlivé jedince. Dvůr na tuto situaci reagoval nařízením,

podle nějž měli být mutilanti zadržováni tak dlouho, dokud se pro ně neuvolní místa u dělostřeleckých pomocníků. Nakonec reskript z 16. ledna 1762 zcela zrušil možnost stanovenou 18. července předchozího roku a obecně opět zavedl původně stanovený způsob trestání mutilantů.

O mutilantech se můžeme mnohé dozvědět z jejich výslechů a výslechů osob s nimi spojených. Prováděli je rychtáři v rámci vyšetřování, na jehož konci stály výše zmíněné tresty. Mnoho zápisů těchto examinací se dochovalo v pramenech vzniklých z činnosti moravské reprezentace a komory sídlící v Brně, neboť jí rychtáři a krajské úřady zasílali příslušné vyšetřovací podklady. Výslechy probíhaly jednotným způsobem – muž podezřelý z mutilantství byl napřed dotázán na svoje osobní údaje, zejména jméno, rodiště, věk, vyznání a rodinné poměry. Dále mu byla položena otázka, proč si myslí, že se ocitl ve vězení a z jakého důvodu si způsobil újmu na těle. Poté byl upozorněn, že za mutilantství hrozí pachatelům tvrdé potrestání a ještě jednou následovala otázka, proč se takto zachoval. Na závěr se ho vyslýchající zeptali, zda již někdy pobýval v žaláři a pokud ano, z jaké příčiny. V textu práce blíže rozebírám několik konkrétních výslechů, z nichž lze vyvodit nejčastější způsoby sebepoškozování a motivy k němu.

Závěr

V disertační práci jsem došel k řadě zajímavých zjištění v pojednaných oblastech, například hospodářského zajištění vojenských invalidů, přístupu osvícensko-absolutistického státu k vojenským zběhům či typologie excesů páchaných vojenskými delikventy. Primární cíl – přinést nové informace z dosud v podstatě neprobádané oblasti českých raně novověkých dějin – tak mohu považovat za splněný. Práce měla i cíl sekundární, a sice poukázat na význam nejvyšších zemských úřadů. Ačkoli nebyl zmíněn výslovně, vzhledem k původu pramenů je jeho naplnění z kontextu zcela vyplývající. Rozhodně nepovažuji svůj výzkum za vyčerpávající, a to jak z hlediska využití kvantitativně rozsáhlé pramenné základny, tak z hlediska metodologické interpretace tématu. Pokud by však posloužil jako podnět či základ k další snaze o poznání „lidí na okraji vojenské společnosti“, znamenalo by to patrně jeho největší přínos.

Výběr z pramenů a literatury

Nevydané prameny

NÁRODNÍ ARCHIV PRAHA

- Cirkuláře a vyhlášky
- České gubernium – militare
- Sbírka patentů

MORAVSKÝ ZEMSKÝ ARCHIV BRNO

- Gubernium
- Moravské místodržitelství – patenty

Vydané prameny

František Václav FELÍŘ, *Letopis 1723–1756*, Praha 2011

Jiří FIALA (ed.), *České písně ze slezských válek*, Olomouc 2001

Literatura a články

Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české. Svazek X. 1740–1792*, Praha – Litomyšl 2001

Karel BERÁNEK – Josef KOLLMANN, *České gubernium. Díl VII. – militare. 1748–1835. Svazek I.–II.* (inventář archivního fondu), Praha 1960

Eberhard BIRK – Thorsten LOCH – Peter Andreas POPP (edd.), *Wie Friedrich „der Große“ wurde. Eine kleine Geschichte des Siebenjährigen Krieges 1756 bis 1763*, Freiburg im Breisgau 2012

Christopher DUFFY, *The Army of Maria Theresa. The Armed Forces of Imperial Austria, 1740–1780*, New York 1977

Pavel HEŘMÁNEK, „*Aby nemuseli nakonec žebrati.*“ *Příběhy z dějin karlínské Invalidovny*, Praha 2015

František ROUBÍK, *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749–1790*, Sborník archivních prací 19, 1969, č. 1, s. 41–188

Marcus von SALISCH, *Treue Deserteure. Das kursächsische Militär und der Siebenjährige Krieg*, München 2009

František STELLNER, *Sedmiletá válka v Evropě*, Praha 2000

Zbyněk SVITÁK, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*, Brno 2011

Ondřej ŠVEHELKA, *Vojenští zběhové v době osvícenského absolutismu ve světle dokumentů českého gubernia a dalších pramenů* (diplomová práce), Praha 2013